

๔) วิธีการปลูกพืชแบบไร่เลื่อนลอย และการเผาป่า ของชาวเขาบางเผ่า ทำให้สภาพดินเสียไป แต่บางเผ่าทำให้มีการอนุรักษ์ดินมากขึ้น การทำลายป่านี้ ทำให้รัฐบาลไทย ดำเนินการควบคุมสิทธิทำกินของชาวเขาและการควบคุมมิให้ทำกินแบบเคลื่อนย้าย และการควบคุมการตั้งถิ่นถาวรของชาวเขา

๕) สำหรับการประกอบอาชีพของชาวเล มีสภาพปัญหาในด้านระยะเวลานานเพราะต้องออกทำประมงไปไกล มีรายได้ไม่แน่นอน ถูกจำกัดที่จะทำการประมงในเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ ไม่มีสิทธิถือครองที่ดิน เพราะไม่มีสัญชาติไทย และถูกรุกที่อาศัยเพราะตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตป่าชายเลนจึงถูกถมดิน และบางกลุ่มมีปัญหาความปลอดภัยในการทำงาน เพราะเกิดอุบัติเหตุในระหว่างการทำประมง

๖) ชาวภูไท มีปัญหาการขาดแหล่งน้ำทำการเกษตร โรคข้าว ต้องจ้างแรงงานคานา และมีรายได้ไม่เพียงพอ

๕.๒.๔ ชาวเขากับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ : ป่าไม้และน้ำ

๑) วิถีชีวิตของชาวเขาที่อยู่ในป่า และทำการเกษตรบนพื้นที่สูง ได้รับการกล่าวหาว่าเป็นต้นเหตุของการทำลายป่าไม้ แหล่งต้นน้ำลำธาร และลักลอบปลูกพืชเสพติด ดังนั้น รัฐจึงจำเป็นต้องดำเนินการอพยพชาวเขาบางกลุ่มออกจากแหล่งต้นน้ำลำธาร หรือเขตอนุรักษ์ ควบคุมการใช้ที่ดิน และควบคุมการใช้สารเคมีในการเกษตร อันเป็นผลต่อการก่อให้เกิดมลพิษทางน้ำ ซึ่งมาตรการดังกล่าวมีผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวเขาเป็นอย่างมาก เพราะชาวเขาจะต้องปรับตัวกับสภาพการประกอบอาชีพแบบใหม่ และจะต้องมาอยู่ในพื้นที่ที่ทางราชการจัดให้

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า การประเมินผลการอพยพชาวเขาออกมาจากพื้นที่แหล่งต้นน้ำลำธารนี้ จะมีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพียงใด และมีผลต่อชีวิตของชาวเขาต่อไปอย่างไร ซึ่งควรได้รับการศึกษาวิจัยอย่างจริงจัง

๒) งานเขียนหรือรายงานของทางราชการส่วนใหญ่จะแสดงให้เห็นถึง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชาวเขา ได้แก่ การทำไร่เลื่อนลอย การทำการเกษตรที่มีความลาดชันสูงมาก การขาดมาตรการควบคุมไฟป่า การเก็บหาของป่า การขาดความรู้ทางเกษตรถาวร เทคนิคในการพัฒนาที่สูงมีไม่เพียงพอ ระบบเศรษฐกิจที่ทำให้ต้องใช้พื้นที่เพาะปลูกกว้างขวาง เพื่อการปลูกพืชเงินสด แทนที่การปลูกพืชเพื่อยังชีพ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ เป็นข้อมูลที่สนับสนุนว่า รัฐจะต้องดำเนินการต่อชาวเขาในฐานะที่พวกเขาเหล่านี้ เป็นผู้ทำให้ขาดความสมดุลแห่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่น่าสงสัยว่าเป็นจริงดังที่เข้าใจหรือไม่

๓) นโยบายพัฒนาชาวเขาไม่ได้มุ่งที่การควบคุมสิ่งแวดล้อม แต่เน้นที่การรักษาความมั่นคง และการควบคุมการปลูกพืชแทนพืชเสพติด นอกจากนี้ ยังเกิดปัญหาการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง

กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งไม่อาจควบคุมการตัดไม้ทำลายป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๔) รัฐบาลมิได้เน้นความเข้าใจวัฒนธรรม ความเชื่อ ของชาวเขาบางเผ่าที่มีการจัดการและอนุรักษ์ป่าไม้ น้ำ ในชุมชนของคน และยังไม่เห็นความสำคัญของการมีกฎหมายป่าชุมชนเข้ามาจัดการปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ดินและน้ำ และโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและการควบคุมการตั้งถิ่นฐานของชาวเขาและการอพยพชาวเขาลงมาพื้นราบก่อให้เกิดปัญหาการควบคุมการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

๕) รัฐควรให้ชาวเขามีส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และควบคุมการใช้ป่าไม้ และน้ำด้วย แต่ต้องเลือกดำเนินการแก่ชาวเขาที่พร้อมกับการเป็นผู้จัดการนี้ โครงการที่ควรนำมาเพื่อใช้ในการสนับสนุนให้ชาวเขามีส่วนร่วมดังกล่าว ได้แก่ ป่าชุมชน ป่ากันชน เป็นต้น

๕.๒.๕ โสเภณีชาวเขาและชนกลุ่มน้อยกับขบวนการค้าหญิงในประเทศไทยและข้ามชาติ

๑) การที่รัฐบาลตรากฎหมายและบังคับใช้กฎหมายซึ่งควบคุมขบวนการค้าหญิงและเด็ก โดยเฉพาะเด็กอายุไม่เกิน ๑๘ ปี ส่งผลให้โสเภณีเด็กตามสถานบริการต่าง ๆ ลดน้อยลงไป แต่พบว่า มีกระบวนการส่งเด็กและเด็กหญิงออกไปนอกประเทศมากขึ้น

๒) ชาวเขาที่มีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย ถูกชักนำและล่อลวงมาค้าประเวณีเพิ่มมากขึ้น และรวมถึงหญิงชาวเขา ที่ถูกล่อลวงมาจากพม่าด้วย ซึ่งเป็นปัญหาที่ได้รับการพิจารณาในระดับประเทศและระหว่างประเทศถึงแนวทางการร่วมมือป้องกันกระบวนการดังกล่าว

๓) สาเหตุของการเข้าสู่อาชีพค้าบริการทางเพศของหญิงชาวเขา ได้แก่ เศรษฐกิจไม่เพียงพอ การย้ายถิ่นทั้งหมู่บ้านไม่ว่าด้วยการสมัครใจหรือรัฐดำเนินการ วัฒนธรรมทางเพศของชาวเขาบางกลุ่ม การใช้ฝิ่น การศึกษาที่ทำให้ชาวเขาทะเลเลยในจารีตประเพณีเดิมของคน และเจ้าหน้าที่มีส่วนร่วมในกระบวนการค้าหญิงและเด็ก และที่สำคัญก็คือ ความเปราะบางของชุมชนชาวเขาต่อผลกำไรอันได้จากกระบวนการค้าโสเภณีดังกล่าว

๔) กระบวนการค้าหญิงนั้น มีเครือข่ายที่เกิดจากคนไทยพื้นราบ ชาวเขาที่อยู่ในบ้านเดียวกัน ชาวต่างประเทศ ซึ่งร่วมมือกันเป็นกระบวนการชักชวน หลอกล่อ หลอกลวง และนำไปส่งในสถานการค้าประเวณี หรือสถานบริการต่าง ๆ ทั้งราชอาณาจักร และประเทศอื่น ซึ่งหญิงชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อย อาจเป็นคนไทย ที่มีสัญชาติ หรือที่ไม่มีสัญชาติ และชนชาติอื่น

๕) การคาดประมาณจำนวนหญิงบริการชาวเขาและชนกลุ่มน้อย มีสถิติที่ไม่ตรงกันกับทางสาธารณสุข ซึ่งผู้วิจัยพบว่าการคงคอยู่ ณ อัตราร้อยละ ๒๐-๓๐๐ ซึ่งแปรผันตามพื้นที่

๖) ปัญหาที่ควรตระหนักอันเป็นรากเหง้าที่ก่อให้เกิดกระบวนการดังกล่าว เกิดจากการที่รัฐไทยยอมรับการขยายตัวของกระแสบริโภคนิยมจากโลกทุนนิยมเสรี ทำให้รัฐดำเนินนโยบายอันมีส่วนผลักดันให้มีการค้ากามรมณ์ในประเทศมากขึ้น การศึกษาของรัฐที่มีเนื้อหาไม่สอดคล้องกับ

สภาพความเป็นอยู่ในชีวิตจริงของชุมชน ทำให้ชาวเขาละเลยภูมิปัญญาของท้องถิ่นเขา และไม่อาจรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงถูกคุกคามเข้าสู่กระบวนการค้าประเวณี ทั้ง ๆ ที่มีการศึกษาดีกว่าเพื่อนชาวเขาในหมู่บ้านเดียวกัน

๙) แม้กฎหมายจะตราขึ้นหลายฉบับเพื่อการปราบปรามกระบวนการค้าหญิงและเด็กมากขึ้น แต่รัฐต้องมีนโยบายที่เข้มงวดต่อการป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่เข้าไปร่วมมือกับกลุ่มเครือข่ายนายหน้า และต้องลงโทษอย่างจริงจังแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามีส่วนสนับสนุนหรือละเลยไม่ดำเนินการแก่นายหน้าด้านทางค้าหญิงอย่างจริงจัง

๑๐) ควรสนับสนุนให้องค์กรเอกชนมีส่วนในการเผยแพร่ข่าวสารแก่แหล่งต้นทางและให้ความช่วยเหลือแก่หญิงซึ่งเป็นเหยื่อ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือทั้งในด้านการรักษาโรคและปัญหาด้านกฎหมาย

๑๑) หญิงชาวเขาที่ไม่มีสัญชาติไทยหรือเป็นคนต่างด้าวซึ่งถูกชักพาและล่อลวงเข้ามาในประเทศไทย ควรจัดอยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้ตกเป็นเหยื่อมากกว่าเป็นผู้ร่วมกระทำความผิด และรัฐไทยควรเป็นหัวหอกในการรณรงค์ เพื่อให้ประเทศในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตระหนักถึงปัญหาและร่วมกันหาทางป้องกันการค้าหญิงและเด็กในระดับภูมิภาคและระดับสากล

๑๒) การศึกษาเกี่ยวกับองค์ความรู้ใบเรื่องกระบวนการค้าหญิงและเด็กทั้งในและนอกประเทศนี้ ได้มีรายงานการศึกษาถึงสาเหตุและสภาพปัญหา จนสามารถสรุปถึงสาเหตุแห่งปัญหาและประเมินสถานการณ์ของปัญหาดังกล่าวได้ และการแก้ปัญหานี้ ถ้าพิจารณาถึงความเปราะบางของชนกลุ่มน้อย หรือชาวเขาเมื่อตกอยู่สังคมบริโภคนิยม และการแข็งแกร่งของกระบวนการและปัจจัยอันจะนำไปสู่การดึงดูดให้ชาวเขาและชนกลุ่มน้อยตกเป็นเหยื่อของกระบวนการนี้แล้ว ควรมีการดำเนินการตามกฎหมายอย่างเข้มงวด และจริงจัง

อย่างไรก็ดี ปัจจุบัน กฎหมายที่มุ่งปราบปรามกระบวนการค้าหญิงและเด็กข้ามชาติ มีมาตรการในการลงโทษและการบังคับใช้อย่างจริงจัง ดังนั้น ประเด็นที่ควรศึกษาคือไปจึงควรเป็นการศึกษาเน้นหนักการบังคับใช้กฎหมายให้ได้ผลอย่างจริงจัง

๕.๒.๑ ประสิทธิภาพและการประเมินโครงการพัฒนาชาวเขาและชนกลุ่มน้อยทั้งภาครัฐและเอกชนในประเทศไทย

๑) โครงการพัฒนาชาวเขาภาครัฐมุ่งเน้นในปัญหาความมั่นคงและการควบคุมปัญหาเสพติดเป็นหลัก และเพิ่งมาในระยะหลังปี พ.ศ. ๒๕๒๕ จึงขยายขอบเขตไปพัฒนาเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการให้การสงเคราะห์และให้บริการด้านสังคม ส่วนภาคเอกชน มุ่งเน้นที่การให้การสงเคราะห์ชุมชนชาวเขา เป็นหลัก

๒) โครงการพัฒนาชาวเขาของรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการของกองสงเคราะห์ชาวเขา ได้รับการประเมินผลว่าชาวเขาที่ได้รับการบริการจากรัฐในอัตราที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี แต่มีปัญหาอุปสรรค

ในการการดำเนินงาน ซึ่งเกิดจากการไม่ประสานงานระหว่างหน่วยงาน เท่าที่ควร และมีจำนวนหน่วยงานที่รับผิดชอบมากเกินไปในบางโครงการ

โครงการพัฒนาซึ่งได้รับการร่วมมือจากทั้งภาครัฐและเอกชน ได้ดำเนินการพัฒนาชาวเขาในพื้นที่ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ และพยายามที่จะสร้างจิตสำนึกและความต่อเนื่องในการพัฒนาโครงการให้การตัวชาวเขาเอง แต่โครงการเหล่านี้ ก็มีระยะเวลาในการดำเนินการจำกัด และส่วนใหญ่จะใช้งบประมาณในการดำเนินการสูง

๓) ปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาชาวเขา นั้น เกิดจากการที่แต่ละโครงการไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวเขาเข้ามามีส่วนในการวางแผนโครงการ กำหนดเป้าหมาย และดำเนินการตามโครงการพัฒนา และนโยบายในการพัฒนาชาวเขา อาจไม่สอดคล้องกับความจำเป็นหรือความต้องการของชาวเขาในบางโครงการ จึงทำให้ชาวเขาไม่ได้รับผลของการพัฒนาตามโครงการของรัฐ เท่าที่ควรในขณะที่บางโครงการของเอกชน ซึ่งจัดทำขึ้น โดยได้ศึกษาความจำเป็นหรือความต้องการของชาวเขา ได้ประสบความสำเร็จในด้านการให้การสงเคราะห์ชาวเขาในสิ่งที่เข้าจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาตนเองของเขา แต่ในบางโครงการก็เป็นโครงการที่ทำลายความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมและกฎของหมู่บ้านซึ่งมีไว้เพื่อรักษาเอกภาพและเอกลักษณ์ของชนเผ่าด้วย

๔) การประเมินโครงการพัฒนาชาวเขา ส่วนใหญ่จะประเมินโดยวิธีสัมภาษณ์ สังเกต การ และสอบถามความพอใจของชาวเขา และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และผู้ประเมินก็ใช้เวลาในการเข้าไปเก็บข้อมูลน้อย ประกอบกับวัฒนธรรมของชาวเขาซึ่งไม่ค่อยจะตอบปัญหาใด ๆ ที่ตนไม่เห็นด้วย และการสื่อความหมายของภาษาไทยกับภาษาของชนเผ่าในการสัมภาษณ์ผ่านล่าม ทำให้การเก็บข้อมูลบางข้ออาจไม่ตรงกับความเป็นจริง

วิธีการประเมินประสิทธิผลของโครงการ แม้จะสามารถได้ข้อสรุปว่าเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพเพราะสามารถทำได้ในอัตราสูง แต่การวัดประสิทธิผลดังกล่าวอาจไม่สามารถสรุปได้ว่าเป็นผลสำเร็จให้ชาวเขาได้รับการพัฒนาอย่างแท้จริง ทั้งนี้ เพราะการกำหนดเป้าหมายนั้น ยังขาดการเข้าใจถึงปัญหาและความจำเป็นของชาวเขาอย่างแท้จริง

๕) วิธีการกำหนดโครงการพัฒนาชาวเขา และการประเมินโครงการที่ควรได้รับการศึกษาคือการกำหนดโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจในปัญหาของชาวเขา และให้ชาวเขาได้รับการพัฒนาตามครรลองของตนเอง เพื่อให้สามารถปรับเปลี่ยนแนวทางในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ชาวเขาคงเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างค่อยเป็นค่อยไป และยังคงรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของตนด้วย ซึ่งความจำเป็นในการที่จะให้ชาวเขาเข้ามามีส่วนในการกำหนดโครงการพัฒนาและการให้มีส่วนในการประเมินผลจะเป็นแนวทางหนึ่ง ที่ควรได้รับการศึกษาถึงความเป็นไปได้เพียงใด

๕.๒.๔ กรณีศึกษาชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก

๑) จังหวัดตากได้มีโครงการพัฒนาชาวเขาโดยจัดทำเป็นแผนแม่บทซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งมีทั้งการดำเนินการเกี่ยวกับสัญชาติ การควบคุมการใช้พื้นที่อยู่อาศัย การส่งเสริมการเกษตร และการใช้แรงงาน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการควบคุมชาวเขาในการปลูกพืชเสพติดและการเสพยาเสพติด รวมถึงการเสพและป้องกันการค้ายาบ้า การให้บริการด้านสังคม การศึกษา เป็นต้น

๒) ปัญหาของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง อำเภอท่าสองยาง ในด้านการถือครองที่ดินทำกิน การรับจ้างแรงงาน เกี่ยวพันกับการได้รับสัญชาติไทย ของชาวกะเหรี่ยงในอำเภอท่าสองยาง ซึ่งมีชาวกะเหรี่ยงจำนวนไม่น้อยที่ยังไม่ได้รับสัญชาติ เพราะเหตุตกสำรวจ การสื่อสาร การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้นำของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการยังมีปัญหาอยู่เพราะมีบางหมู่บ้าน ผู้นำหมู่บ้านยังไม่สามารถพูดหรือเขียนภาษาไทยได้

ตัวอย่างในการไม่ได้รับการลงสัญชาติไทยของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่อำเภอท่าสองยาง แสดงให้เห็นถึงข้อบกพร่องของการลงสัญชาติไทยให้แก่ชาวเขาที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล และแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดขึ้นทั้งในด้านกฎหมาย ระเบียบการลงสัญชาติ ด้านตัวชาวเขาและเจ้าหน้าที่ของรัฐเอง

๓) ปัญหาความยากจน การรักษาสุขภาพ และการได้รับการศึกษาภาคบังคับและการมีครูมาสอนในโรงเรียนในหมู่บ้าน เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในอำเภอท่าสองยาง และจะรุนแรงขึ้นถ้าเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่อยู่ห่างไกลจากเมืองมาก

๔) ความต้องการของชาวกะเหรี่ยงในหมู่บ้านที่ห่างไกล คือการได้รับสัญชาติ การมีทะเบียนบ้าน การมีโรงเรียนและครูมาสอนอย่างสม่ำเสมอ ส่วนการสิทธิบนที่ดินทำกินกลับเป็นความต้องการลำดับรองของชาวเขาในอำเภอนี้

๖. บทสังเคราะห์ ข้อเสนอแนะ และข้อเสนอแนะ

๖.๑ บทสังเคราะห์

๑) การศึกษาสถานภาพของชาวเขาและชนกลุ่มน้อยในด้านกฎหมาย พบว่าบทกฎหมายที่ใช้กับชาวเขา และชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยในเรื่องต่าง ๆ มิได้แยกปฏิบัติให้แตกต่างจากชนชาวไทยพื้นบ้านหรือชาวไทยพื้นราบมากนัก บางกรณีกลับได้รับสิทธิพิเศษไปกว่าชาวไทยพื้นราบด้วย เช่น การไม่ต้องรับราชการทหาร การได้รับการสงเคราะห์เป็นพิเศษ เป็นต้น

๒) ที่เป็นปัญหามีจุดเน้นที่การบังคับให้เป็นไปตามกฎหมายซึ่งก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมในการรับรองสถานภาพบุคคล และการได้รับบริการจากรัฐ ซึ่งสาเหตุดังกล่าวเกิดจาก

๒.๑). ด้านรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ :

(๑) ความเข้าใจในเรื่องปัญหาชาวเขา และชนกลุ่มน้อยที่มีได้มองอย่าง คนพวกนี้เป็นคนไทย และนโยบายความมั่นคงก่อให้เกิดความกลัวที่จะให้สัญชาติแก่ชนเผ่าที่มีความ สัมพันธ์กับชนเผ่าต่างชาติดังกล่าวกำลังเป็นศัตรูกับไทย (โดยเฉพาะในช่วงสงครามเย็นระหว่างชาติ มหาอำนาจ)

การดำเนินนโยบายในด้านความมั่นคงนี้มีผลกระทบต่อสถานภาพทาง กฎหมายของชาวเขาและชนกลุ่มน้อยเผ่าอื่นๆ หรือชาวเขาที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยโดยภูมิลำเนาที่จะ ไม่ได้รับการพิจารณาลงสัญชาติให้ เมื่อไม่เข้าเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในระเบียบของกระทรวงมหาดไทย หรือในกฎหมายสัญชาติในอดีตที่มีนโยบายไม่ให้สัญชาติแก่บุตรของคนต่างด้าวที่สมรสกับคนไทย แต่ในปัจจุบันนโยบายดังกล่าวได้ยกเลิกไป และผ่อนคลายเป็นไปในทางที่ดี

(๒) การกำหนดเงื่อนไขในการลงสัญชาติไทย โดยการต้องพูดภาษาไทย ได้ น่าจะเป็นเงื่อนไขที่เกินกว่าขอบเขตของกฎหมาย และขัดต่อหลักการให้สัญชาติเพราะมิได้ปรากฏ ในกฎหมายไทยเช่นนั้น

(๓) ความไม่ตั้งใจอย่างจริงจังเท่าที่ควรในการบังคับให้เป็นไปตาม กฎหมาย ของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และอุปสรรคด้านภาษา ขบประมาณในการดำเนินการ ระยะเวลาที่ ใช้เพื่อดำเนินการเกี่ยวกับชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อย เป็นปัจจัยที่นำไปสู่ความด้อยสิทธิและด้อยสถาน ภาพในความเป็นคนไทย ในความเป็นมนุษย์ ซึ่งควรได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับคนในชาติ หรือเช่น เดียวกับมนุษย์ทุกคน ทั้งในด้านการมีส่วนร่วมทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม ดังนั้น จึงทำให้ชาวเขา และชนกลุ่มน้อยกลายเป็นผู้ด้อยสิทธิตามความเป็นจริง แม้ว่า ทางรัฐบาลจะมีความพยายามในทุกวิถี ทางที่จะพัฒนาและให้ความสำคัญ และสงเคราะห์ชาวเขาและชนกลุ่มน้อยเพื่อให้มีสถานภาพในความ เป็นอยู่ที่เท่าเทียมกับชาวไทยพื้นราบ

๒.๒) ด้านชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อย(๑) ความไม่รู้ และไม่สนใจในสิทธิที่ตนมี

ความไม่รู้ถึงสิทธิที่ของตนตามกฎหมาย นำไปสู่ปัญหาการพิสูจน์ การเกิดในประเทศไทยของบุตรชาวเขา ในกรณีขอลงสัญชาติหลายแห่งเพราะไม่ไปแจ้งเกิด ซึ่ง สถานการณ์ก็คล้ายกับปัญหาชาวไทยพื้นราบในชนบท แต่โอกาสของทั้งสองกลุ่มต่างกัน เพราะชาว ไทยพื้นราบยังสามารถรับรู้ข่าวสารได้โดยใช้ภาษาไทยเป็นสื่อ แต่ชาวเขานั้นจะมีข้อจำกัดเรื่องการรู้ ภาษาไทยทำให้เกิดปัญหามากมายในทางทะเบียนราษฎร

นอกจากความไม่รู้แล้วปัจจุบันที่สำคัญอีกประการคือ ความไม่สนใจในสิทธิที่ตนมีจึงไม่ได้เรียกร้องและติดตามจนกระทั่งเกิดปัญหา

(๒) ภาษา / วัฒนธรรม และความห่างไกล

ภาษา มีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้การขอรับบริการจากรัฐชาวเขาไม่ได้เท่าที่ควร เพราะการพูดไม่รู้เรื่อง หรือไม่รู้ขั้นตอนของราชการทำให้เกิดความไม่เข้าใจการสื่อสาร

วัฒนธรรม ซึ่งเป็นแบบแผนความประพฤติที่หล่อหลอมมาในสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันจากชาวไทยพื้นราบ และด้วยความยึดถือ หรือขนบธรรมเนียมที่แตกต่างกัน แต่ต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองที่เปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดความขัดแย้งในวิถีแห่งการดำรงชีวิต ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนเผ่า และการแทรกซ้อนของวัฒนธรรมของชาวเมือง ซึ่งอาจเป็นวัฒนธรรมของชาวตะวันตกซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันจากสภาพชีวิตของชนกลุ่มน้อย ดังนั้น ความขัดแย้งในด้านวัฒนธรรมนี้เอง ก่อให้เกิดปัญหาความเปราะบางของสังคม เพราะทัศนคติของคนรุ่นใหม่และคนรุ่นเก่าก็จะมีความเข้าใจในสถานการณ์ที่ชาวเขาและชนกลุ่มน้อยกำลังประสบอยู่แตกต่างกัน และมีวิธีการในการดำเนินการต่างกัน ซึ่งในสถานการณ์เช่นนี้ มีความจำเป็นต้องทำให้ชาวเขาโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ได้เข้าใจถึงความจำเป็น และเข้าใจสภาพชุมชนของตน เพื่อจะสามารถใช้ความสามารถของตนในการดำรงชีวิตของตน ภายใต้สถานการณ์ที่ดึงดูดให้ชาวเขาและชนกลุ่มน้อยละทิ้งความเป็นตัวตนของตน และมาใช้วิถีการดำรงชีวิตเช่นเดียวกับชาวพื้นราบ ซึ่งอาจไม่เหมาะสมกับสภาพการของชาวเขา และชนกลุ่มน้อยเอง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือการที่ชาวเขาจำนวนมากหันมาใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือมีอาชีพบริการตามบ้าน หรือถูกชักจูงมาเพื่อเข้าสู่กระบวนการค้าประเวณี หรือยาเสพติด เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ปัจจัยตรงนี้ คงจะไม่ได้เกิดจากตัวชาวเขาเอง แต่เป็นปัจจัยผลักดันจากสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองระดับชาติ ภูมิภาค ที่มีส่วนผลักดันอย่างมากด้วยระยะห่างไกลของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวเขา และการไม่มีทางคมนาคมที่สะดวกในการติดต่อ ทำให้เป็นการยาก และเป็นอุปสรรคต่อทั้งเจ้าหน้าที่ และชนกลุ่มน้อยเองที่จะให้หรือได้รับบริการ โดยเฉพาะสาธารณสุข และการศึกษา

๒.๓). ปัญหาเรื่องบริหารจัดการ

(๑) เป้าหมายที่กำหนดในด้านชาวเขา และชนกลุ่มน้อย ขาดการพิจารณารอบด้าน อย่างเป็นระบบ และภายใต้พื้นฐานของปัญหาชาวเขาเอง

(๑.๑) การศึกษาเพื่อพบปัญหา และแนวทางแก้ไข ใช้มาตรฐานของชาวพื้นราบเข้าไปตรวจสอบและกำหนดเกณฑ์ที่จะให้การศึกษา ซึ่งบางเรื่องอาจไม่สอดคล้อง เพราะมีสภาพการณ์ และความจำเป็นที่ต่างกัน

(๑.๒) การศึกษายังมีความไม่ลงรอยในเรื่องของชาวเขาและชนกลุ่มน้อย บางกรณีศึกษาโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ของรัฐฝ่ายเดียว บางกรณีศึกษาโดยตั้งอยู่บนประโยชน์ของชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อยเป็นสำคัญ

แต่การปฏิบัติต่อชาวเขานั้นมักจะคล้อยตามประโยชน์ของรัฐ หรือนโยบายของต่างประเทศทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง เช่นการปลูกพืชเศรษฐกิจแบบเงินสด การป้องกันและปราบปรามยาเสพติด การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้ โดยมีข้อมูลในเชิงลบต่อชาวเขาและชนกลุ่มน้อย เป็นต้น แทนที่จะเป็นการคล้อยตามความจำเป็นของการดำรงชีวิตของชาวเขาภายใต้สถานภาพและสถานการณ์ของสังคมชาวเขา และสังคมชนบทอย่างไทย และภายใต้พื้นฐานของการให้ความเป็นธรรมต่อชาวเขาว่าเป็นต้นเหตุแห่งปัญหาแต่ฝ่ายเดียวหรือไม่

(๑.๓) ขาดกระบวนการศึกษาอย่างเป็นระบบ และสอดคล้องกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขา โดยชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อยเอง

(๒) ขาดการประสานงานในการดำเนินการของชาวเขาอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง และไปในทางเดียวกัน ทั้งหน่วยงานของรัฐ เอกชน หน่วยงานภายในประเทศ และต่างประเทศ แต่ละหน่วยงานมีหน้าที่คนละด้าน และมีทัศนคติมองชาวเขา และชนกลุ่มน้อยแตกต่างกัน โดยเฉพาะความแตกต่างของหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับความมั่นคง ป่าไม้ และยาเสพติด กับเจ้าหน้าที่ที่เป็นการให้การสงเคราะห์ หรือให้บริการ และพื้นฐานที่แตกต่างกันในการดำเนินการระหว่างรัฐกับองค์กรเอกชน ทำให้เกิดปัญหาการประสานงานและความต่อเนื่องในการทำงาน

ข้อที่ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นจากผลการประเมินโครงการต่าง ๆ และการพบปะพูดคุยกับนักวิชาการ นักวิจัย หรือผู้เชี่ยวชาญชาวเขา พบว่า โครงการที่เข้าไปพัฒนาชาวเขาที่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร แม้ว่าจะมีการวางแผนเป้าหมายในการดำเนินการอย่างละเอียดรอบคอบแล้วก็ตาม ส่วนหนึ่งเกิดจากความเข้าใจในปัญหาของชาวเขา และแก่นแท้ของพฤติกรรมของเขายังไม่ชัดเจน จึงทำให้เกิดความผิดพลาดในการวางแผนเป้าหมาย และผลสำเร็จที่ตั้งไว้จึงไม่ตรงกับสิ่งที่โครงการต่าง ๆ วางไว้ ในทำนองที่ว่า “ไม่รู้เขา ไม่รู้เรา”

ทั้งนี้เพราะภาพและการกระทำของชาวเขา และชนกลุ่มน้อยที่เขารับผิดชอบมีความแตกต่างกัน และมีความหลากหลายในแต่ละชนเผ่า การจะใช้วิธีการแก้ปัญหาด้วยวิธีการอย่างเดียวกัน ด้วยเวลาที่จำกัด และบุคคลากรที่จำกัดเช่นนี้ จึงทำให้บรรลุประสิทธิภาพได้ยาก

(๓) การกำหนดโครงการในการพัฒนา หรือส่งเสริมอาชีพนั้นมุ่งเน้นที่นโยบายจากส่วนกลางมากกว่าการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อย ตลอดจนการแก้ปัญหาความจำเป็นตามนโยบายมากกว่าจะเป็นความจำเป็นของแต่ละกลุ่ม จึงเป็นเหตุให้โครงการต่าง ๆ ประสบความล้มเหลวในหลาย ๆ โครงการ

(๔) การประเมินโครงการ เป้าหมาย และงบประมาณ

ยังขาดข้อมูลที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ และแต่ละหน่วยงานสามารถนำไปไว้เพื่อใช้เป็นพื้นฐานของการวางแผนงานในอนาคต บางหน่วยงานไม่ได้จัดแยกกระหว่างชาวไทยพื้นราบ หรือชาวเขา ชนกลุ่มน้อย เช่น การอนามัย โดยถือว่าได้สิทธิเหมือนกัน แต่ในทางกลับกันชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อยเหล่านี้มีสภาพแวดล้อมที่ควรได้รับการดูแลในเรื่องสุขภาพอนามัย การจัด การสิ่งแวดล้อมที่แตกต่าง เพราะมีความจำเป็นแตกต่างกัน

(๕) การพัฒนาความรู้ในเรื่องของชาวเขา และชนกลุ่มน้อย แม้ว่าจะได้ มีงานศึกษาอยู่มากมาย แต่วิธีการศึกษาก็ยังมุ่งศึกษาชาวเขาที่ยังเป็นชาติพันธุ์วิทยา / สังคมวิทยา โดย มีมุมมองที่ยังไม่ได้ทำความเข้าใจในลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ชาวเขาเป็นตัวกำหนดถึงความสัมพันธ์ ระหว่างชาวเขาและชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อย เหตุหนึ่งเพราะเป็นการมองจากเราไปสู่เขา และเอาค่านิย มวัฒนธรรมของเราไปเข้าใจเขา จึงทำให้การศึกษาในงานบางเรื่องขาดความรอบคอบในการเข้าใจ และนำไปสู่ภาพพจน์ที่ไม่ตรงกับความจริง

(๖) ขาดความต่อเนื่องในกระบวนการพัฒนา เพราะโครงการพัฒนา ส่วนใหญ่อาศัยนโยบาย และงบประมาณเป็นหลัก ดังนั้นโครงการบางโครงการแม้จะประสบความสำเร็จแต่ก็ต้องเลิกไป เพราะหมดงบประมาณ ทำให้ไม่มีความต่อเนื่องในการดำเนินการพัฒนาเท่าที่ควร

(๗) ขาดการมีส่วนร่วมของชาวเขาในการบริหารจัดการ ชาวเขามีโอกาสน้อยมากในการบริหารจัดการในอดีต ในปัจจุบันมีแนวโน้มสูงขึ้นทั้งในการศึกษาของนักวิจัย นักบริหาร องค์กรส่วนท้องถิ่น และสภาตำบล แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ บุคคลเหล่านี้จะสามารถ บริหารจัดการให้สอดคล้องกับความจำเป็นของชาวเขา และชนกลุ่มน้อยตามความเหมาะสมเพียงใด น่าจะเป็นเรื่องติดตาม และประเมินผลการดำเนินการต่อไป

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

๖.๒.๑. ทิศทางของการดำเนินการเกี่ยวกับชาวเขา และชนกลุ่มน้อย

๑) การกำหนดนิยามของชาวเขากับชนกลุ่มน้อยยังมีความสำคัญ และควรได้รับการจัดการที่ชัดเจน เพราะข้อนิยามที่แตกต่างนำไปสู่การปฏิบัติที่แตกต่าง และความแตกต่างในด้าน สถานภาพและการดำรงชีวิตด้วย

๒) กระบวนการดำเนินการของการให้สัญชาติ หรือการลงทะเบียนบ้านควรได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง และด้วยความร่วมมือประสานงานกันอย่างเต็มที่ เพราะจะได้แยกแยะให้ชัดเจนระหว่างคนสัญชาติไทยที่อยู่บนพื้นที่สูงและคนต่างด้าวที่เป็นชนเผ่าเดียวกับไทย มิฉะนั้นจะเกิดการสับสนปนเปกัน จับแยกออกไป

๓) การปรับปรุงงานศึกษาด้านชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อย และการให้การศึกษาของชาวเขา และชนกลุ่มน้อยควรปฏิรูป โดยเน้นกระบวนการศึกษาในเชิงวิเคราะห์ความเข้าใจ และบนพื้นฐานของความจำเป็น และการปรับตัวกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่อย่างแท้จริง

๔) การดำเนินการทางกฎหมายกับชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อยที่เกี่ยวข้องกับการฝ่าฝืนกฎหมาย ยาเสพติด ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การประกอบอาชีพต้องห้าม ควรต้องคำนึงถึงปัจจัยในด้านเจ้าหน้าที่ หรือบุคคล นโยบาย ที่มีส่วนผลักดัน หรือบงการให้มีกระบวนการนี้ด้วย มิฉะนั้นการบังคับ ปราบปรามอาจจะผิดเป้าหมายไป

๕) ทางเลือกในการพัฒนารูปแบบการบริหาร การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของชาวเขา และชนกลุ่มน้อยควรต้องศึกษาถึงข้อดี ข้อเด่น และผลกระทบที่เป็นข้อเสียที่จะทำให้ชาวเขา และชนกลุ่มน้อยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการดำรงชีวิต ซึ่งรูปแบบนี้น่าจะมีการศึกษากันอย่างถี่ถ้วนเสียก่อน โดยดูปัญหาของอดีต เข้าถึงปัญหาของชาวเขา และชนกลุ่มน้อยมากกว่าที่เป็นอยู่

๖) รูปแบบของการประสานงาน ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐหรือความร่วมมือกันระหว่างรัฐกับเอกชน ต้องมีความเป็นเอกภาพ เน้นความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน และอยู่ภายใต้การควบคุมหรือการประสานงานที่รัดกุม มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาการประสานงานที่ไม่มีประสิทธิภาพอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

๗) ควรมีการจัดทำข้อมูลของชาวเขาและชนกลุ่มน้อย ในประเทศไทย และข้อมูลดังกล่าวควรที่จะเปิดเผยหรือใช้ร่วมกันในระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบ ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่กระบวนการจัดทำศูนย์ข้อมูลชาวเขา ซึ่งต้องมีชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อยเข้าร่วมในการจัดทำข้อมูลด้วยมิฉะนั้น ก็อาจมีข้อมูลที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้

๘) ควรจัดทำคู่มือชาวเขา หรือชนกลุ่มน้อย สำหรับให้ชาวเขาและชนกลุ่มน้อย ได้มีความรู้ความเข้าใจในการติดต่อกับโลกภายนอก

๙) ควรจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ที่ชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อยสามารถรับรู้ได้ ด้วยภาษาของตนเอง เพื่อให้เขาได้เรียนรู้ความเป็นไปของโลกภายนอกได้ และให้เขาเป็นผู้ตัดสินใจว่าเขาควรจะเลือกแนวทางของการดำรงชีวิตของเขาเช่นไร

๑๐) ควรมีการประเมินผลการดำเนินการของรัฐ เอกชน และการบังคับใช้กฎหมาย สภาพสังคมของชาวเขา เพื่อนำสู่กระบวนการกำหนดนโยบายที่สอดคล้องกับปัญหาของชาวเขาและชนกลุ่มน้อยต่อไป.

๖.๓ โจทย์วิจัยที่สำคัญ

๑) ศึกษากระบวนการกำหนดสัญชาติไทยและถิ่นที่อยู่ถาวรของชนกลุ่มน้อย และวิธีการแก้ปัญหานั้นนำไปสู่การจัดปัญหาของชนไร้สัญชาติของชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย

๒) ศึกษาเปรียบเทียบผลกระทบของการดำรงชีวิตของชนกลุ่มน้อยในการได้รับ และไม่ได้รับสัญชาติไทยต่อประเด็น

๒.๑) การศึกษาสิทธิในการศึกษา

๒.๒) การประกอบอาชีพและการทำงาน

๒.๓) การถือครองที่ดิน สิทธิทำกิน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

๒.๔) สถานะสุขภาพ อนามัย พฤติกรรมสุขภาพ และการรับ บริการสาธารณสุข

๓) ความเป็นไปได้ของชนกลุ่มน้อยในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

๓.๑) ศักยภาพของชาวเขาในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

๓.๒) นโยบายและโครงสร้างของการศึกษาที่เอื้อและไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชาวเขาในการจัดการศึกษา

๓.๓) รูปแบบที่เหมาะสมในการมีส่วนร่วม

๔) ความร่วมมือของภาคีต่าง ๆ หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนต่างๆ เกี่ยวกับปัญหาชนกลุ่มน้อย

๕) ปัญหาโครงการพัฒนาและการประเมิน โครงการพัฒนาชาวเขาและชนกลุ่มน้อย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายณรงค์ ใจหาญ
สถานที่ทำงาน	คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 221-6171-80 ต่อ 2114, โทรสาร 224-9421
ที่อยู่	195/15 ซอยเพชรเกษม 78 แขวงบางแคเหนือ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ 10160 โทร. 413-0517, 413-2350 มือถือ 01-902-1664
วุฒิการศึกษา	- นิติศาสตรบัณฑิต (ธรรมศาสตร์) - นิติศาสตรมหาบัณฑิต (กฎหมายอาญา) (ธรรมศาสตร์) - เนติบัณฑิตไทย - LL.M. in Law, Economy and Society (University of Kent at Canterbury, England)
ตำแหน่งงานปัจจุบัน	- รองศาสตราจารย์ ระดับ 9 - ที่ปรึกษาคณะกรรมการบริหารศูนย์นิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ - อาจารย์ประจำภาควิชากฎหมายวิธีสบัญญัติ และภาควิชากฎหมายอาญาและอาชญาวิทยา - อาจารย์ที่ปรึกษาชุมนุมพินดาบ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ตำแหน่งงานในอดีต	- หัวหน้าภาควิชากฎหมายวิธีสบัญญัติ - หัวหน้าโครงการฝึกอบรมภาษาอังกฤษสำหรับนักกฎหมายธุรกิจ - ผู้ช่วยคณบดีคณะนิติศาสตร์

- ประธานฝ่ายเทคนิคกีฬามหาวิทยาลัย ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ผู้อำนวยการศูนย์นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานสอน

- ผู้บรรยายวิชากฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา กฎหมายอาญาภาคทั่วไป
กฎหมายอาญาภาคความผิด อาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา
ปัญหาในกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาระดับปริญญาตรี
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ผู้บรรยายวิชากฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเปรียบเทียบ 2 วิชา
ปัญหาระดับสูงในกฎหมายอาญา 2 วิชาบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัย
อาญา และวิชานิติศึกษาทางสังคม ประวัติศาสตร์ และปรัชญา
ระดับปริญญาโท คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ผู้บรรยายพิเศษ วิชากฎหมายอาญา แก่ข้าราชการตำรวจชั้น
สัญญาบัตร หลักสูตร กอศ., กอต. ของโรงเรียนนายร้อยตำรวจ
สามพราน จ.นครปฐม
- ผู้บรรยายพิเศษ วิชากฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา
วิชาศึกษากฎหมายอาญา ระดับปริญญาตรี คณะนิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยพายัพ จ.เชียงใหม่
- ผู้บรรยายพิเศษ วิชากฎหมายอาญา 1 กฎหมายอาญา 2 และกฎหมาย
อาญา 3 ระดับปริญญาตรี คณะนิติศาสตร์ วิทยาลัยเทคโนโลยี
ราชธานี จ.อุบลราชธานี
- ผู้บรรยายพิเศษ วิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม ระดับปริญญาโท
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ศาลายา จ.นครปฐม

งานทางวิชาการ

หนังสือ

1. คำอธิบาย ประมวลกฎหมายอาญา ภาคหนึ่ง ว่าด้วยโทษและวิธีการ
เพื่อปลดปล่อย กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2534 , 114 หน้า
2. หลักกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 3
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ : วิญญูชน, 2538, 232 หน้า

บทความ

1. “นิรโทษกรรม” วารสารรพี สิงหาคม 2524, หน้า 41-58
2. “ความผิดหลายบท หลายกระทง” วารสารรพี สิงหาคม 2525,
หน้า 59-74
3. “พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ กับเสรีภาพ
ของประชาชน” วารสารนิติศาสตร์ปีที่ 14 ฉบับที่ 4 ธันวาคม 2527,
หน้า 165-174
4. “ฎีกาวิเคราะห์ : โจทก์ไม่มาศาลในคดีอาญา” วารสารนิติศาสตร์
ปีที่ 15 ฉบับที่ 3, กันยายน 2528, หน้า 156-161
5. “เจตนาฆ่าหรือเจตนาทำร้าย : หลักกฎหมายและคำพิพากษาศาลฎีกา”
วารสารสามพราน มกราคม 2519, หน้า 23-51
6. “สิทธิใหม่ของผู้ต้องหาแน่หรือ” วารสารรพี. สิงหาคม 2531,
หน้า 90-101
7. “ความหมายของสิ่งลามกในกฎหมาย” วารสารนิติศาสตร์ ปีที่ 16
ฉบับที่ 2 มิถุนายน 2529, หน้า 125-131
8. “การจับและควบคุมตามกฎหมายอังกฤษและกฎหมายไทย”
วารสารนิติศาสตร์ ปีที่ 20 ฉบับที่ 3 กันยายน 2533, หน้า 90-116
9. “การดำเนินคดีทางกฎหมายกับผู้กระทำผิดตามพระราชบัญญัติ
ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507” วารสารนิติศาสตร์ ปีที่ 21 ฉบับที่ 2
มิถุนายน 2534 , หน้า 185-208

10. “โทษและค่าเสียหายในกรณีหมิ่นประมาท” วารสารนิติศาสตร์ ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 กันยายน 2534, หน้า 440-453
11. “การดำเนินคดีอาญาแก่เด็กและเยาวชน” ความรู้กฎหมาย เพื่อเยาวชน กรุงเทพฯ : คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2534, หน้า 69-99
12. “กฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” เอกสารประกอบการบรรยายวิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม คณะสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2535, 53 หน้า
13. “มาตรการทางกฎหมายในการจัดการและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของเกาะสีชัง” ในวารสารนิติศาสตร์ ปีที่ 22 ฉบับที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2535, หน้า 270-308
14. “ฎีกาวิเคราะห์แก้ฟ้องคดีอาญา” วารสารนิติศาสตร์ ปีที่ 24 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2537 หน้า 162-166
15. “แนวทางปฏิบัติตามกฎหมาย และการดำเนินคดีทางศาล ตามพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535” เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “บทบาทและแนวทางปฏิบัติของเจ้าพนักงานสาธารณสุข ตาม พ.ร.บ การสาธารณสุข พ.ศ. 2535” จัดโดย ศูนย์บริหารกฎหมายสาธารณสุข กรมอนามัยกระทรวงสาธารณสุข วันที่ 27-28 เมษายน 2537 ณ ห้องประชุมโรงแรมหาดใหญ่ราม่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา, 21 หน้า

งานวิจัย

1. “การบังคับใช้กฎหมายอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า” ในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, รายงานผลการศึกษาวิจัยโครงการศึกษาวิจัยกฎหมายสิ่งแวดล้อมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระยะที่ 1 และระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน กรุงเทพฯ:
คณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 153-204

2. “กฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวกับการจัดการ พัฒนา และอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในเขตและนอกเขตพระที่นั่งจุฬาราชฐานเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี” รายงานวิจัยโครงการแผนการจัดการ พัฒนาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งในเขตและนอกเขตพระที่นั่งจุฬาราชฐาน เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี, โดยคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล .เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2534, เอกสารโรเนียว, 37 หน้า
 3. “การใช้การพัฒนาการจัดการ การบริหารและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ” ในรายงานการศึกษาโครงการศึกษาเพื่อรวบรวมและปรับปรุงกฎหมายน้ำ โดยคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ .เสนอต่อ กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2536 เอกสารอัดสำเนา, หน้า 1-51
 4. “กฎหมายสิ่งแวดล้อมสำหรับเทศบาล” เสนอต่อโครงการจัดทำแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง สำนักงานพัฒนาเมือง กรมการปกครอง และ GTZ, 2535, เอกสารอัดสำเนา, 143 หน้า
 5. “กฎหมายสิ่งแวดล้อมสำหรับผู้บริหารเทศบาล” เสนอต่อโครงการจัดทำแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง สำนักงานพัฒนาเมือง กรมการปกครอง และ GTZ, 2536, เอกสารอัดสำเนา, 53 หน้า (ซึ่งทางโครงการนำมาจัดพิมพ์ใน หนังสือแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง หัวข้อ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง
 6. “สิทธิของผู้ต้องหา จำเลยและผู้ต้องโทษในคดีอาญา” เสนอต่อ คณะกรรมการพัฒนากฎหมาย สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา (ร่วมกับผู้วิจัยอีก 5 ท่าน) 2539, 363 หน้า
-